

Pintaa syvemmältä

Teeman merkitys radiodokumentissa

Heini Peltola

Kulttuurinalan opinnäytetyö
Viestinnän koulutusohjelma
Medianomi (AMK)

TORNIO 2014

TIIVISTELMÄ

KEMI-TORNION AMMATTIKORKEAKOULU, Koulutusala

Koulutusohjelma:	Viestinnän koulutusohjelma
Opinnäytetyön tekijä(t):	Heini Peltola
Opinnäytetyön nimi:	Pintaa syvemmältä - Teeman merkitys radiodokumentissa
Sivuja (joista liitesivuja):	29 (0)
Päiväys:	10.11. 2014
Opinnäytetyön ohjaaja(t):	Ari Alm
<p>Opinnäytetyössä tutkin, mikä on teeman merkitys radiodokumentin onnistumisen kannalta. Selvitän milloin teema tulee dokumentin tekovaiheessa mukaan ja pohdin, mistä teemat tulevat. Selvitän myös teeman ja aiheen suhdetta.</p> <p>Toiminnallisen opinnäytetyön teoria-aineistona käytän paljon tv-dokumenttiin ja dokumenttielokuvaan pohjautuvaa teoriaa, koska radiodokumentista on tutkimusta vähemmän. Hyödynnän myös elokuvakäsikirjoittamisen teoriaa, koska teeman käsittely liittyy lähes kaikkeen luovaan työhön. Haastattelin lisäksi dokumenttielokuvien tuottajaa ja kahta dokumentaristia. Toiminnallisen opinnäytetyön teososana analysoin omia töitani.</p> <p>Teema on niin monitulkintainen, ettei tutkimuskysymyksiin ole yhtä oikeaa vastausta. Teema on dokumentin lähtökohta ja jos dokumentista puuttuu teema, teos on hajanainen. Hyvin esitetty teema on vahva pohja, mille voi rakentaa mielenkiintoisen dokumentin. Aiheen ja teeman tulee kuitenkin olla tasapainossa, sillä aiheen kautta kerrotaan teemasta. Eri-ikäisten tekijöiden teemat eivät eroa merkittävästi toisistaan, mutta eri aikakausina toiset teemat voivat olla enemmän pinnalla ja esimerkiksi historialliset tapahtumat voivat synnyttää kokonaan uusia teemoja. Teeman käsittely on tuotanto- ja tekijäkohtaista. Toiset lähtevät tekemään dokumenttia teeman kautta, kun taas toisilla teema tarkentuu vasta materiaalin keräysvaiheessa tai materiaalia läpikäydessä.</p>	
Asiasanat: teema, dokumentti, aihe	

ABSTRACT

KEMI-TORNIO UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES, Education

Degree programme:	Degree program in Media communication
Author(s):	Heini Peltola
Thesis title:	Under the surface - Meaning of theme in radiodokument
Pages (of which appendices):	29 (0)
Date:	10.11.2014
Thesis instructor(s):	Ari Alm
<p>In this thesis I investigate what the importance of theme is in a radio document. My objective is to find out when the theme comes in and where all themes emerge from. I also study the relationship between the topic and the theme.</p> <p>The theory of my practice-based thesis mainly derives from theories of movies, television documents and document movies, because there are only a few theories of radio documents and the theme is included in almost every creative work. I also interviewed a producer, two documentarists and analyzed my own works.</p> <p>The concept of theme is ambiguous and therefore there are several interpretations of this concept. Consequently, it is not possible to find one correct answer to my research questions. A well-built theme is the basis of an interesting document, i.e. without a theme a piece of work can be incoherent. In other words, a successful theme is a strong basis and with a theme it is easy to make a good document. It is important that there is a balance between the theme and the topic, because the topic tells about the theme. There is no big difference in the themes by documentarists of different ages, but during different time periods some themes may be more emphatically documented. Some historical events can introduce totally new themes. The treatment of themes depends on the production and authors. Some do their documents with a focus on the theme but others find their themes only when analyzing their material.</p>	
Asiasanat: Theme, document, topic	

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ.....	3
ABSTRACT	4
SISÄLLYS	5
1 JOHDANTO	6
2 TEEMAN MÄÄRITTELYÄ.....	8
2.1 Radiodokumentti, dokumenttielokuva ja tv-dokumentti.....	8
2.2 Teema ja sen suhde aiheeseen	8
2.3 Teeman ja aiheen erottelu	11
2.4 Mistä teemat tulevat?.....	12
2.5 Dokumentin synty ja teeman mukaantulo	14
2.6 Teema harvinaisemmassa dramaturgisessa mallissa.....	16
3 DOKUMENTTIEN TARKASTELU	18
3.1 Dokumentti 1	18
3.2 Dokumentti 2	19
3.3 Dokumentti 3	20
3.4 Dokumentti 4	22
3.5 Aikaan sidottu teema?	24
3.6 Teeman merkitys radiodokumentissa.....	25
4 POHDINTA.....	27
LÄHTEET	28

1 JOHDANTO

Tämä opinnäytetyö kertoo radiodokumentin teemasta, sekä teeman ja aiheen välillä vaikeastakin suhteesta. Opinnäytetyössä etsin vastausta kysymykseen, mikä on teeman merkitys radiodokumentissa. Lisäksi pohdin missä vaiheessa tekoprosessia teema tulee mukaan ja miten teemat valikoituvat. Selvitän myös, voiko kelpo dokumentin tehdä ilman aihetta tai teemaa ja onko dokumentti onnistunut jos toinen osapuoli on selvästi hallitsevampi. Etsin myös tapoja erotella aihe ja teema toisistaan.

Toisaalta mietin, onko aiheen ja teeman erottelu edes tarpeellista. Ja tarvitseeko dokumentin teemaa tarkastella teoreettisesti? Monilla dokumentaristeilla ohjelmat syntyvät hyvin vaistonvaraisesti, mutta kuten haastattelemani radiodokumentaristi neuvoi, avaa asioiden analysoiminen ovet omaan tekemiseen ja tekijänä kehittymiseen.

Onko teema siis teosta kannatteleva pohja vai peittääkö se mielenkiintoisen aiheen alleen? Käytän opinnäytetyössä tekemällä tutkimisen tutkimusmenetelmää. (Lähikuva, 2013, hakupäivä 7.11.2014). Teeman merkitystä radiodokumentissa tutkin neljän esimerkkiradiodokumentin, eli toiminnallisen opinnäytetyöni teososan avulla. Lähteinä käytän myös kirjallisuutta, joista tärkeimpänä on Jouko Aaltosen kirja Dokumentaristi! (2014). Kirja käsittelee dokumentaristi Lasse Naukkarisen dokumentteja ja niiden syntä. Haastattelin Naukkarista lisäksi puhelimitse. Muita haastateltavia ovat Dokumentti-projektin tuottaja Erkki Lyytinen ja radiodokumentaristi Pauliina Motturi.

Tutkin teemaa radiodokumentissa, mutta valitsin haastateltavat dokumentin kaikilta osaluilta. En tee teoriaosuudessa eroa radiodokumentin, dokumenttielokuvan tai tv-dokumentin välillä, sillä niiden temaattisen maailman muodostamisprosessi ei eroa mielestäni toisistaan. Teeman käsittely toistuu monessa luovassa työssä, esimerkiksi kirjallisuudessa (Teema (kirjallisuus), hakupäivä, 4.11.2014). Erottelun hylkäsin myös siksi, koska radiodokumentista on vähän tutkimusta ja näin saan teoriapohjasta laajeman. Eri välineillä on omat kerrontatapansa, vahvuutensa ja ehkä jopa aiheensa, mutta teeman merkitys pysyy samana, on se sitten silmillä havaittu tai mielikuvissa muodostettu. Ylen Dokumenttiryhmän facebook-sivuilla sanotaan: ”Radiossa on tarkempi kuva kuin televisiossa”.

Puhun dokumentin kohtauksista tarkoittaen myös radiodokumenttia. Radiodokumentin kerronta ei välttämättä ole lineaarista, mutta teosta on helpompi tutkia, kun sen paloittelee kohtauksiin. Opinnäytetyössä en pureudu erikseen radionomaiseen kerrontatapaan vaan tutkin teemaa radiodokumentissa soveltaen paljon dokumenttielokuvan ja tv-dokumentin teoriaa. Teoriapohjana käytän myös elokuvakäsikirjoittamisen ja teatterin teoriaa.

”Dokumentin ja fiktion ero ei ole teemoissa, vaan elokuvan markkinoinnissa, tekotavassa ja myös tekijän elämäntavassa” (Aaltonen, 2006, 104).

2 TEEMAN MÄÄRITTELYÄ

Teoriaosuudessa selvitän dokumentin syntyvaiheet ja sen missä vaiheessa teema tulee dokumenttiin mukaan. Käyn läpi teeman ja aiheen suhdetta mahdollisimman havainnollisesti ja tutkin mistä teemat tulevat. Aluksi käsittelen teemaa yleisesti, osiossa 3 rajaen teeman käsittelyn radiodokumenttiin. Kysymyksiin teeman merkityksestä ja teemojen valikoitumisesta ei ole yhtä vastausta. Samalla lailla kuin dokumentti, on opinnäytetyöni subjektiivinen näkemys aiheesta, tässä tapauksessa teemasta. Mutta aluksi esittelen käsitteet.

2.1 Radiodokumentti, dokumenttielokuva ja tv-dokumentti

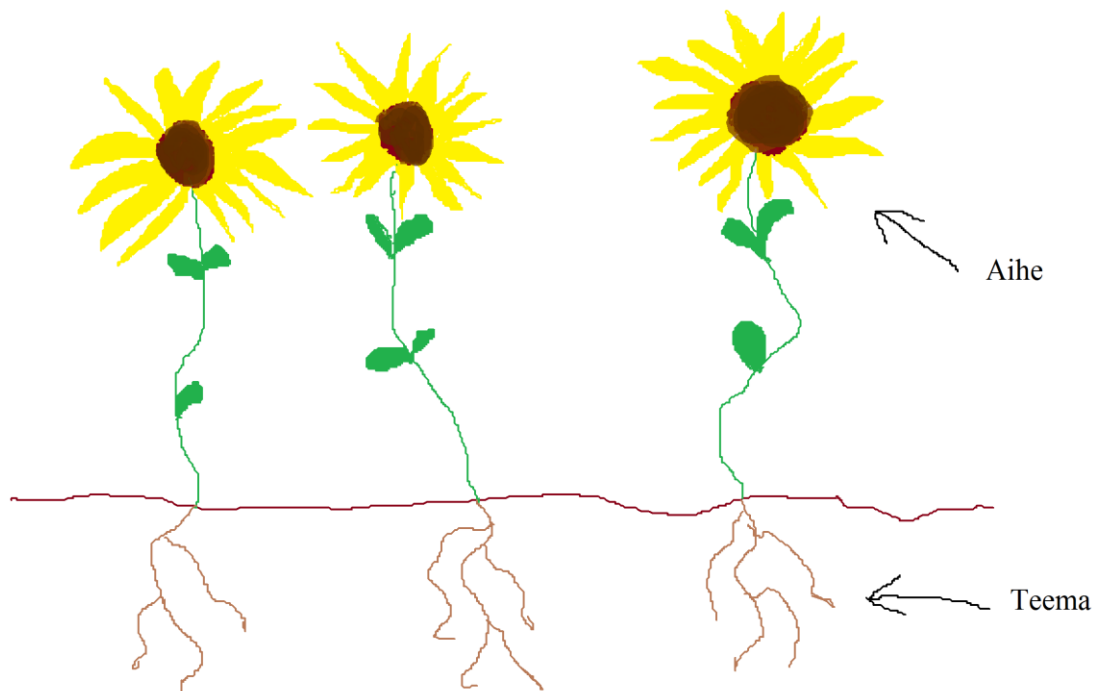
Dokumentin pohja on todellisuudessa, mutta dokumentaarinen teos on tekijän subjektiivinen totuus maailmasta. Radiodokumentti on dokumentin muoto joka käyttää hyväkseen radion ominaisuuksia. Puhe, äänimaailma ja musiikki ovat tasavertaisia, radiodokumentissa kuvitetaan äänillä. Määrittelen radiodokumentin käyttämällä sitaattia Kariston ja Leppäsen (1997) radiodokumenttia käsittelevästä kirjasta. ”Radiodokumentti on tekijänsä persoonallinen ja perusteltu, radion keinoja hyväksikäyttävä, materiaalina tästä todellisuudesta hakeva, dramaturgisesti viimeistelty, muotonsa aiheesta hakeva tulkinta jostakin todellisuuden osasta.” (Karisto & Leppänen, 1997, 20-21.)

Määrittelen myös dokumenttielokuvan ja tv-dokumentin, sillä käytän paljon niihin pohjautuvaa teoria-aineistoa. Dokumenttielokuva on todellisuuden luovaa käsittelyä, (Docpoint, 2014, hakupäivä 26.9.2014) kun taas tv-dokumentti on sisältölähtöinen ja tarkoitettu tiedon välittämiseen. Tv-dokumentti käsittelee ajankohtaisia asioita journalistisella otteella toisin kuin dokumenttielokuva, jossa tekijän omakohtainen ilmaisu on etusijalla. (Nikkinen & Vacklin, 2012, 108).

2.2 Teema ja sen suhde aiheeseen

Teema ja aihe ovat helpommin määriteltävissä, kun niitä vertaa toisiinsa. Joskus niitä on myös vaikea erottaa toisistaan, kuten Lasse Naukkarinen (8.9.2014 haastattelu) toteaa. Siksi havainnollistan teeman ja aiheen suhdetta esimerkein ja kuvakerronnallisin kei-

noin. Aihe on dokumentin pinta ja teema syvällisempi ajatus joka kannattelee dokumenttia. Teema on alusta jolle aihe voidaan rakentaa. (Aaltonen, 2011, 58). Dokumentin aihe ja sen teema voi syntyä esimerkiksi näin: Menen ulos, näen kotikadulla vähemmän tyhjiä tölkkejä kuin viime perjantaina ja saan idean tehdä dokumentin pullonkerääjästä. Kirjaan idean, pullonkerääjän kesäloma on talvella. Tässä tapauksessa pullonkerääjä on havainnollistavan kuvan kukka ja vaikkapa tasa-arvoisen yhteiskunnan toteutumattomuus kuvan juuret. Tomi Leino (2003, 84) toteaa teeman olevan syy tarinan kertomiseen. Ilman juuria ei ole kukkaa.

Kuvio 1. Teeman ja aiheen suhde

Aihe on se osa todellisuutta josta elokuva tehdään. (Aaltonen, 2011, 58). Aihe kiinnostaa tekijää. Se on havainto, joka on jäänyt vaivaamaan, jokin asia joka tarvitsee lisäselvityä. Aiheella rajataan maailma käsikirjoitukseksi, teemalla aiheet elokuvaksi. Aiheita voi olla samassa dokumentissa monia, niin kuin teemojakin. Aiheita yhdistelemällä saa tarinaan uusia ulottuvuuksia ja yhteentörmäyksiä, yhdistämällä esimerkiksi vapaaehtoistyön ja rahan. Aiheet toimivat rinnakkain kun taas teemat kulkevat yläteeman alaisuudessa. Kaikkien teoksen teemojen tulisi liittyä valittuun yläteemaan. (Nikkinen & Rosenvall, 2007, 165-166, 169, 174; Neidlinger, 2012. Hakupäivä 25.10.2014.) Lyytinen (16.9.2014, haastattelu) pitää ideaalitalanteena sitä, että on yksi voimakas teema

mitä voi varioida kohtauksissa. Kauhukuvaksi hän mainitsee tilanteen, jossa tekijä huomaa leikkauspöydällä materiaalissa monta teemaa löytämättä sitä keskeisintä.

Teema kertoo mistä dokumentissa oikeastaan on kyse. Se kertoo yleisinhimillisen väittämän maailmasta, jonka teoksen tekijä haluaa kertoa. Dokumentista tulee teeman kautta kokonaisuus ja teema ilmenee dokumentin kaikissa elementeissä, henkilöissä ja tarinassa. Teema kehittyy pikkuhiljaa teoksen edetessä ja kaikki dokumentin henkilöiden teot ja halut liittyvät teemaan. Henkilöiden väliset suhteet, symbolit, ympäristö ja toiminta kertovat jokaisessa kohtauksessa katsojalle teemasta. Teema ilmenee dokumentissa toiston kautta. Jos teema ei onnistuneesti tule teoksessa esiin, loppuu dokumentista imu ja se ei kannu. Myös aiheen tulee toistua kaikissa tarinoissa ja kohtauksissa, mutta juuri teema paljastaa miksi tietyt kohtaukset on vallittu mukaan dokumenttiin. Teema ja aihe tulisi esittää hienovaraisesti. Katsojan tai kuulijan ei tulisi ymmärtää heti mistä teos kertoo, sillä muuten se on ennalta arvattava. Teema pitää häivyttää teoksen maailmaan. Koska teema kasvaa loppua kohti, on teoksen lopun tutkiminen helpoin tapa löytää teema. (Nikkinen & Rosenvall, 2007, 165 174-176, 183.)

Jokainen katsoja tai kuuntelija tulkitsee teosta eri tavalla, omista kokemuksistaan ja kulttuurisista lähtökohdistaan käsin. (Kunelius, 2009, 178). Tulkintojen erilaisuus ja paljous kertoo, että teos on onnistunut. (Lyytinen, 16.9.2014, haastattelu). Havainnollistan teemaa omilla tulkinnoillani kahdesta esimerkkielokuvasta. Ruben Östlundin *Play*-elokuvassa symboli kertoo teemasta. Junassa on puinen kehto, joka on kokoajan tiellä ykkös- ja kakkosluokan välissä. Konduktöörit ovat avuttomia kehdon suhteen eivätkä kerta kaikkiaan tiedä mitä tehdä sille. Lopulta kehto poistetaan junasta, mutta kannetaan taas sisään. Elokuvan loppupuolella sama kehto näytetään maahanmuuttajaperheen kodissa. Seuraavassa kohtauksessa tummaihoisen poika istuu puistossa kehto mukanaan ja joutuu kahden ruotsalaismiehen kovistelun uhriksi. Miehet luulevat että tummaihoisen poika on varastanut puhelimia. Kehto kuvastaa yhteiskunnan asennoitumista maahanmuuttajiin ja kertoo kuinka tummaihoisen poika joutuu kantamaan ihonväriään taakanaan minne ikinä meneekin. Symboli kertoo suoraan elokuvan rasismi-teemasta. Toisessa esimerkkielokuvassa elokuvan teema selviää viimeisessä kohtauksessa. Todd Solondzin elokuva *Tervetuloa nukkekotiin* näyttää joka kohtauksessa epäoikeudenmukaisuutta tapahtumien ja henkilöiden välisten suhteiden avulla. Koko elokuvan ajan katsoja odottaa, milloin sorretun tytön elämä muuttuu paremmaksi. Että päähenkilö saavuttaa onnen ja katsoja saa helpotuksen. Elokuva loppuu kuitenkin kohtaukseen, jossa tyttö

matkustaa inhoamalleen kuoromatkalle alistuneena kohtaloonsa. Mikään ei muutu paremmaksi, ja elokuvan loppu muuttaa ennalta odotetun teeman täysin.

2.3 Teeman ja aiheen erottelu

Jokainen teos tarvitsee aiheen, mutta teeman mukaantulo erottaa dokumentin muista faktaan pohjautuvista ohjelmatyypeistä. TV-dokumenttia muistuttavassa reportaasissa tärkeää on tieto ja objektiivisuus, TV-dokumentissa tunne ja kokemus. Reportaasi käsittelee todellisuutta asioiden kautta ja tv-dokumentti henkilöiden kautta. Kun reportaasi esittää argumentin, perustuu tv-dokumentti teemaan. (Nikkinen & Vacklin, 2012, 109.)

Onko olemassa varmaa keinoa millä aiheen ja teeman voi erottaa toisistaan yksilöllisissä teoksissa? Yksi tapa on kysyä itseltään voinko koskea siihen ja jos vastaus on kyllä, ei kyse ole ainakaan teemasta, sillä teema ei ikinä ole mitään käsin kosketeltavaa. Aiheet ovat usein konkreettisia, teemat universaaleja, (Aaltonen, 2011, 66) ehkä siksi ohjelman aiheesta on helpompi kertoa, kuin sen teemasta.

Aiheiden ja teemojen eroa voi havainnollistaa myös teosten arvosteluja tutkimalla. Arvostelut on kirjoitettu usein melko samanlaisella kaavalla. Aluksi kriitikko kirjoittaa mistä teos kertoo ja kuvailee päähenkilöitä, ja itseään kiinnostavia yksityiskohtia. Aiheen tarkastelun jälkeen arvostelija pureutuu teemoihin, jos pureutuu. Usein aihe esitellään ensin ja perusteellisemmin, mutta poikkeuksiakin on. Tuomas Rantasen arvostelu *Voima*-lehdessä (Rantanen, 2013, hakupäivä 13.11.2014) Lukas Moodysonin elokuvasta *Me ollaan parhaita!*, käsittelee teemoja ja aiheita yhdenvertaisesti. Teemat on nostettu ingressiin, mutta arvostelussa niin kuin ingressissäkin aihe käsitellään ensin. Aihe on alleiviivattu ja teema *kursivoitu*.

Lukas on paras!

Elävä kuva 26.12.2013

Tuomas Rantanen

Lukas Moodysonin uusi elokuva ei rajaudu vain epookkiin, musiikkiin tai nuorisokuvaukseen, vaan se pamfletoi yleispätevästi *itsellisyyden tavoittelun ja toveruuden tärkeydestä*.

Edellisissä elokuvissaan (*Mammutti*, *Container*, *Reikä sydämessäni* ja *Lija 4-ever*) ja isänsä kuolemaa purkaneessa kirjassaan *Isän aika* (2011) monikerroksista maailmantuskaa potennut Lukas Moodysson palaa nyt uransa alun elokuvien teemoihin ja tunnelmiin.

Fucking Åmal (1998) ja *Kimpassa* (2000) kertoivat hauskan salaviisaasti yhteisöllisyydestä, erilaisuudesta ja vastarinnasta. Nyt Moodysson kuvaa kolmea sinnikästä 13-vuotiasta tyttöä, jotka perustavat punkbändin 1980-luvun alun Tukholmassa.

Elokuva ei silti rajaudu vain epookkiin, musiikkiin tai nuorisokuvaukseen, vaan se pamfletoi yleispätevästi *itsellisyyden tavoittelun ja toveruuden tärkeydestä*.

Pettämättömän taitavalla elokuvantekijällä on alati herkkä silmä inhimillisille tunteille ja arjen huumorille. Hauskuus ei ole pinnallista eikä murhe ylimaallista. Elämä tekee joskus kipeää, mutta juuri se tekee siitä todellista ja tärkeää. Tässä elokuvassa on kaikki kohdallaan.

Aiheita on helpompi käsitellä arvosteluissa, koska ne eivät ole niin monitulkintaisia kuin teemat. Aihe myös ilmenee teoksessa paljon selkeämmin. Tyttöjen perustama bändi on tyttöjen perustama bändi hyvin monen ihmisen mielestä. Vanha erakko ei välttämättä tunnista elokuvasta toveruuden tärkeyden teemaa, vaan keskittyy muuhun.

2.4 Mistä teemat tulevat?

Teemat liittyvät vahvasti dokumentin tekijään. (Aaltonen, 2011, 59). Muun muassa Dokumentaristi John Webster on esittänyt ajatuksen, että jokaisella dokumentin tekijällä on vain yksi hallitseva teema, jota hän elokuviensa kautta ilmaisee. Jokainen elokuva menee hieman syvemmälle tekijän omaan teemaan, mutta kyseisen teeman käsittely ei ikinä lopu. Teemoja on vain muutamia ja jokainen elokuva on uusi tapa kertoa vanhasta teemasta. (Webster, 1996, hakupäivä 26.9.2014.) Teeman toisto voi olla jopa pakko-mielteistä ja tiedostamatonta. (Gonzalez, 2014, hakupäivä 10.11.2014). Ajatus ei ole uniikki, sillä elokuvakoulutuksessa on nykyään pinnalla tekijyys ja oman teeman löytäminen. Elokuvantekijän tulisi löytää oma teema ja aihepiiri, josta hänen koko tuotantonsa kertoo. Dokumentteja tehdään teemoista jotka ovat tekijälle tärkeitä. (Aaltonen, 2006, 104). Myös Pauliina Motturin (10.9. 2014, haastattelu) mielestä dokumentaristi käsittelee samoja teemoja teoksesta toiseen.

”Elämässä on vain muutama perusteema, mitä me ihmisinä ja tekijöinä toistamme. Toistamme niitä asioita, joita emme maailmassa ymmärrä, sen takia tietyt teemat toistuvat kokoajan. Ehkä se on vähän sama asia, kuin että taitelija tekee samaa taideteosta koko elämänsä.” (Pauliina Motturi 10.9.2014, haastattelu.)

Taiteessa on kysymys oman teeman tiedostetusta tai alitajuisesta käsittelystä, (Aaltonen, 2011, 59) mutta Lasse Naukkarisella teemojen käsittely on ollut monipuolista. Naukkarisen tuotanto on laaja ja hän on käsitellyt useampia teemoja uransa varrella. (Aaltonen, 2014, 274 ; Aaltonen, 2006, 105). Uran alussa mukana olivat poliittiset teemat, mutta kun sukupolvi vaihtui, vaihtuivat teemat ympäristöasioihin. Eräässä vaiheessa uransa Naukkarinen kiinnostuu juuristaan ja alkaa saada teemoja elokuviinsa sieltä. Naukkarinen on tehnyt aikakauden synnyttämiä elokuvia, mutta joitakin teemoja hän on käsitellyt läpi uransa, kuten kaupallisuutta ja materialismia. (Aaltonen, 2014, 18, 57, 59, 93, 151, 174.) Vaikka Naukkarisella on kestoteemoja, ovat esimerkiksi poliittiset teemat vähentyneet ikääntymisen myötä. Lyytinen (16.9.2014 haastattelu) ei näe huomattavaa yhtäläisyyttä teemojen ja ikäluokkien välillä.

”On vaikea nähdä selkeästi joitain yksittäisiä teemoja jotka liittyisivät ikäluokkaan. Ainut aihe mikä tulee mieleen on hampun viljely. Mulle on vii-

meisen kahden vuoden aikana tarjottu 3-4 eri elokuvaa, miksi kannabis pitää vapauttaa. Aihe on yksinkertainen, mutta teeman jalostaminen on ollut hyvin usein myös kesken, ja kun ohjelma-aiheesta puuttuu teema, se ei ole vielä dokumenttielokuvan aihe.” (Erkko Lyytinen 16.9.2014 haastattelu.)

Myös Motturi (10.9.2014) näkee ikäryhmiä yhdistäviä aiheita. Nuorten tekijöiden aiheet keskittyvät enemmän ilmiöihin, kun taas radiodokumenteissa toistuvat usein historialliset aiheet. Radiodokumentin tekijöissä on paljon vanhempaa ikäpolvea. Motturin (10.9.2014) mielestä tämänhetkistä ajankuvaa olisi kuitenkin tärkeä taltioida ja käsitellä jollain lailla jo nyt, että siitä jäisi autenttisia muistijälkiä myös tuleville sukupolville analysoitavaksi. Motturi (10.9.2014) uskoo, että teemat ovat osittain ikään sidonnaisia, mutta teemojen muuttuminen ja kehittyminen liittyy enemmän ihmisen omaan henkiseen kasvuun. Esimerkiksi lasten saamisen myötä suhde omiin vanhempiin voi alkaa kiinnostamaan ihan eri tavalla.

Websterin (Webster, 1996, haku 26.9.2014) mukaan teemoja on rajallisesti. Jos väite pitää paikkansa, ei yhden teeman käsittely läpi uran ole vaikeaa. Perusteemoja on vähän, mutta esimerkiksi historialliset merkittävät tapahtumat luovat uusia teemoja tai variaatioita perusteemoista. Ennen holokaustia ei ollut juutalaisten kansanmurhan synnyttämiä, 1900-luvun lopun elokuvissa paljon käytettyjä teemoja. (Abbotson, 2003, ix). Oman seksuaalisuutensa etsiminen ei myöskään varmasti ollut kovin suosittu teema teatterissa antiikin ajan Kreikassa. Lyytinen (16.9.2014, haastattelu) uskoo, että maailman muuttuminen tuottaa uusia teemoja.

”Hyvin paljon teemoista on ikuisia ja muuttumattomia, ihmisten olemassa olemisen kannalta keskeisiä kysymyksiä, mutta on vaikea kuvitella, etteikö maailma olisi semmoisessa muutoksessa kokoajan, että temaattisetkin pohdinnat voivat olla muuttuvaisia. Ihmiskunta on ensimmäistä kertaa sen kysymyksen edessä, että me voidaan tuhota maapallo. Luulisi että se tuottaisi erilaisia teemoja.” (Erkko Lyytinen, 16.9.2014, haastattelu)

2.4 Dokumentin syntyvaiheet ja teeman mukaantulo

Luovan työn lähtökohta on havainto ympäristöstä. Dokumentin idea syntyy siis havainnosta, kiinnostumisesta ympäröivää maailmaa kohtaan. Kuinka eräänä päivänä huomaa jonkin asian kadonneen tai muuttuneen, tai huomaa kuinka ihmiset eivät käyttäydy enää tietyssä tilanteessa samalla tavalla. Havainto voi olla myös oma tunnetila joka jää vaivaamaan. (Idström, 2003, 30, 32.) Esimerkiksi perjantai-illan euforinen ja jännittävä olotila ennen illan bileitä pistää miettimään miksi tulevan päihtymisen odottaminen saa niin paljon mielihyvähormoneja liikkeelle. Havainto jää mietityttämään ja synnyttää idean. Idea on dokumentaristin näkökulma hautumassa olleeseen havaintoon, mikä synnyttää edelleen aiheen. (Idström, 2003, 33).

Siihen missä vaiheessa teema tulee dokumentin tekoprosessiin mukaan, ei ole yksiselitteistä vastausta. Teema kuitenkin esitetään synopsiksessa yhdessä aiheen ja näkökulman kanssa, (Nikkinen & Rosenvall, 173) joten teema sisältyy tiukasti dokumentin kehitysvaiheisiin. Kumpi on ensin, teema vai aihe, on tapauskohtainen ja riippuu tekijän tyylistä. Pauliina Motturi (16.9.2014 haastattelu) kuvaa prosesseja niin yksilöllisiksi, ettei yhtä vastausta ole.

Joissakin projekteissa teemat täsmentyvät kuvausvaiheessa tai materiaalia läpikäydessä. Lasse Naukkarisen *Taiteilijaelämää* - dokumentissa Naukkarinen oli kuvannut poikaansa ja mietti voisiko materiaalia käyttää johonkin. Naukkarinen teki havainnon mistä syntyi teema ja kuvasi kaikkea siihen liittyvää. Naukkarisella oli materiaalia jo ennen kuin päätöstä dokumentin tekemisestä oli tehty. Vasta materiaalin katsomisvaiheessa valittiin lopulliset teemat. (Aaltonen, 2014, 230-234.) Naukkarinen työskentelee intuitiivon pohjalta hyvin vaistonvaraisesti ja vahvasti havainnoiden. Valmiit käsikirjoitukset eivät useinkaan kuulu hänen työskentelytapoihinsa. Naukkariselle tyypillisiä ovat myös pitkät seurantadokumenttielokuvat. Niissä käsikirjoitusvaihe ja kuvausvaihe kulkevat käsi kädessä. Kuvatessa ei toteuteta suunnitteluvaiheen ideoita vaan siinä etsitään kameran kanssa teemoja. (Aaltonen, 2014, 97, 254, 260.)

”Jos tehdään tällä metodilla, on vaara, ettei elokuvasta tule kokonaista. Että ei löydykään sitä viimeistä solmua. Tämähän on hyvin riskaabelia. Rahoittajat eivät tästä tykkää ollenkaan, vaikka lopputuloksesta voivatkin

pitää. Siinä voi budjetti kasvaa. Oikeastaan vaan Astan pojissa oli aika valmis käsikirjoitus.” (Lasse Naukkarinen 8.9.2014 haastattelu.)

Tunnustetumpi metodi, ainakin rahoittajien ja oppikirjojen tekijöiden mielestä, on dokumentin käsikirjoituksen tai ainakin ennakkosuunnitelman tekeminen ennen kuvauksia. Kun aikaa ei ole ylen määrin ja budjetti on rajallinen, auttaa vahva teema kuvauspaikalla keskittymistä olennaiseen. Kun pitää teeman mielessä, ei lopputulos ole peräkkäin aseteltuja irrallisia kuvia. (Nikkinen & Vacklin, 2012, 131.)

”Kaiken pohjalla on kuitenkin synopsis ja ohjaajan ymmärrys teemasta, koska loppujen lopuksi kun kuvataan, kaikki kulminoituu kysymykseen miten teema näyttäytyy yksittäisessä kuvassa. Itselläni oli sellainen tapa ohjaajana, että kysyin mitä tämä kertoo pääteemasta, ei mitään, kamera kiinni ja juodaan kahvia. Jos teema ei ole ohjaajalla hallussa, on kuvaustilanteessa vaikeaa rajata ja tehdä päätöksiä.” (Lyytinen 16.9.2014 haastattelu.)

Radiodokumentaristi on usein liikkeellä yksin ja pienellä kalustolla. Silti pohjatyön tekeminen ennen äänittämään suuntaamista helpottaa huomattavasti myös radiodokumentin tekemistä. Jos teema on mietitty etukäteen hyvin ja toimittaja pitää huolta että äänitetyksi tulee ennakolta suunniteltujen teemojen mukaista materiaali, syntyy ohjelman käsikirjoitus ja rakenne helposti. (Karisto & Leppänen, 1997, 51, 57.) Kun suunnitelma löytyy, siitä on helppo poiketa.

Teema voi myös vaihtua kesken prosessin esimerkiksi silloin, jos tekovaiheessa ilmenee, että totuus aiheesta ei olekaan se, mitä on luultu. Teeman väittämä onkin väärin. Aikaisemman esimerkin pullonkerääjä rakastaakin keräämistä, eikä voisi kuvitella tekevänsä mitään muuta. Siinä tapauksessa on vaikea lähteä kertomaan dokumentin päähenkilön kautta yhteiskunnallisesta tasa-arvottomuudesta. Tällaisessa tapauksessa materiaalin katselu/kuunteluvaiheessa tekijä huomaa, ettei kerätyistä materiaalista saakaan selaista dokumenttia kuin oli ennalta ajateltu. Tekijällä pitää olla uskallusta vaihtaa teemaa ja aloittaa temaattisen maailman rakentaminen alusta. (Karisto & Leppänen, 1997, 54). Pullonkerääjätapauksessa dokumentti voisikin kertoa kaikkien ihmisten yhtäläisestä oikeudesta harjoittaa valitsemaansa elinkeinoa, oli se valtion verotuksen alla tai ei.

2.6 Teema harvinaisemmassa dramaturgisessa mallissa

Tarkastelen seuraavaksi teemaa perinteisestä dramaturgisesta mallista poikkeavassa rakenteessa.

Suvi Sinervon Tampereen yliopistoon tekemä gradu *Kuinka käsikirjoittaa korvalle? Kollaasimuotoisen radiodokumentin käsikirjoitusprosessin reflektio ja rakenteen analyysi semioottisten välineiden avulla* tutkii, miten rakentaa ei lineaarinen käsikirjoitus, joka soveltuu nimenomaan radioon esitettäväksi ja korvalla kuultavaksi. Gradussa Sinervo tutkii kahta radiodokumenttiaan, jotka ovat rakennettu vaihtoehtoista dramaturgiaa käyttäen. Juonetonta rakennetta Sinervo kutsuu kollaasikerronaksi. Jouko Aaltonen (2007, 80) käyttää dokumenttielokuvan kyseisestä muodosta nimitystä vapaa assosiaatio.

Johdannossa mainitsin eri välineiden omista kerronnan keinoista. Sinervon mukaan (2013, 3) Aristoteleen dramaturgia ei pohjaa korvalle tarkoitettuun kerrontaan, mutta kuitenkin radiodokumenteissa käytetään yleisesti lineaarista draamallista rakennetta. Sinervon tutkimuksessa käyttämä kollaasikerronta rakentuu kerronnallisista ketjuista ja äänistä. Siinä ei ole päähenkilöä, ei yhtä suljettua tarinaa tai useampaa erillistä juonta. Kollaasikerronnassa henkilöt puhuvat vapaasti tietyistä teemoista. Kollaasikerronta ei perustu juonen kehittämiseen, vaan palasien rinnakkaiseloon ja vuorovaikutukseen. Vierekkäin olevat osat synnyttävät kuulijan päässä mielle yhtymiä. Sinervon irralliset päähenkilöt puhuivat samasta teemasta ja hän etsi puhekatkelmista eroja ja yhtäläisyyksiä saadakseen rakennettua kokonaisuuden. (Sinervo, 2013, 27, 29, 44, 45, 47.)

Teema sitoo myös kollaasikerronnassa dokumentin yhteen. Pelkkä aihe ei olisi tehnyt dokumenteista kokonaisuuksia, koska kaikki irralliset elementit pohjaavat tässä tapauksessa teemaan. Perinteisessä dramaturgisessa mallissa juoni sitoo elementtejä yhteen. Kollaasikerronnassa teema on ainut yhtenäinen nimittäjä päähenkilöiden välillä. Teeman merkitys on kaikessa kerronnassa sama, mutta kollaasikerronnassa teeman täytyy olla kirkaana tiedossa ennen äänittämistä tai kuvaamista, jos teoksesta haluaa onnistuneen. Perinteisemmän dramaturgisen mallin kautta tehdyssä dokumentissa teema voi vaihtua vielä leikkauspöydällä ja joskus sitä pitää myös kehitellä.

3 DOKUMENTTIEN TARKASTELU

Tutkin teeman merkitystä radiodokumentissa tarkastelemalla neljää lyhytradiodokumenttiani aikajärjestyksessä vanhimmasta uusimpaan. Analysoin ainoastaan teemaa, en muita dramaturgisia tai rakenteellisia asioita. Mielenkiintoista on, että paras dokumentti on toiseksi vanhin, ja se on tehty tiedostamatta teemaa. Neljäs ja tuorein dokumentti on tehty teoreettiset lähtökohdat huomioiden, mutta on epäonnistunut tuotos. Onko kyse sattumasta vai onko teoreettisempi pohdinta häirinyt vaistonvaraisempaa työskentelytapaa ja onko onnistunut teema hyvän dokumentin mittari? Dokumentit on esitetty Ylen *Dokumenttiryhmä esittää* –kesäsarjassa kesinä 2013 ja 2014. Tarkastelen kahta radiodokumenttia tarkemmin kohtaus kohtaukselta. Toisessa teema on mielestäni onnistunut ja toisessa epäonnistunut.

3.1 Esimerkkidokumentti nro 1

Ensimmäinen dokumentti *Mitä jäi sanomatta* on kouluprojekti, jossa teoreettinen pohdinta oli vahvasti läsnä. Dokumentti kertoo asumuserossa elävästä vanhasta pariskunnasta, joka ei pysty selvittämään riitoja ja pyytämään toisiltaan anteeksi, vaikka haluja olisikin. Teema on ihmisen kykenemättömyys kohdata toista ihmistä. Dokumentin teema on suhteellisen onnistuneesti esillä. Ehkä siksi, että sain dokumenttiin ammattilaisen ohjausta. Aihe on kulunut, mutta yksinkertainen tarina tuo teeman mukavasti esille. Jokainen kohtaus kertoo teemasta hiukan lisää. Dokumentin alku paljastaa kuitenkin teemasta liikaa. ”Avioliittohan on semmonen että eihän kukaan koskaan eläessään anna sitä kiitollisuutta kellekkään, vaan sitten kun toinen on poistunut, sitten vasta huomataan se kiitollisuus, olis voinu elämän aikana antaa kiitosta ja kannustusta.” Teemaa olisi voinut kehittää hieman hienovaraisemmin alussa, esitellä päähenkilö ja vihjailla vaikka yksin elämisestä. Teema tulee aika tasapaksusti ilmi dokumentissa mutta toisaalta tekee siitä hyvin yhtenäisen, asiasta ei harhaannuta.

Ilman teeman tarjoamaa samaistumispintaa dokumentti vaarin ja mummon asumuserosta voisi olla kohtuullisen epäkiinnostava. Dokumentti ei tarjoa aineksia syvällisempään analysointiin. Teema kannattelee tylsää dokumenttia, tarinassa ei ole mitään erityistä. Se täyttää oppikirjakriteerit, mutta jotain puuttuu.

3.2 Dokumentti 2

Kolmas pyörä on onnistunein radiodokumentti näistä neljästä teoksesta. Dokumentissa kerrotaan terveen ihmisen näkökulmasta minkälaista on elää parisuhteessa jossa on mielenterveysongelmia. Taustahaastattelun pohjalta tehdyssä käsikirjoituksessa mies sairastuu psykoosiin ja luulee tyttöstävänsä huoraksi. Dokumentin aihe on tiivistetysti mielenterveysongelmat parisuhteessa. Dokumentilla halusin huumorin keinoin kertoa, että vaikeistakin asioista voi selvitä ja ehkä se oli myös teemani. Jälkeen päin ajatellen tarina kertoo myös rakkaudesta.

Dokumenttia käsikirjoittaessa en ajatellut erikseen teemaa, kirjoitin vain tarinan. Tarinan kautta teemakin tuli mukaan dokumenttiin ja aihe ja teema ovat tasapainossa. Kerrota on hyvin tarinavetoista. Eli aivan erilaista kuin teoriaosuudessa mainittu kollaasikerronta, missä elementtejä yhdistävä tekijä on teema. Tarina kaatuu vahvasti eteenpäin ja teemaa on vaikea erottaa konkreettisesti, koska se on niin syvällä sisällä tarinassa. Ehkä hyvässä tarinassa on aina teema. Tarinan opetus on dokumentin teema. Opetus kerrotaan tarinan lopussa ja sieltä paljastuu myös teema. Onko tarinankerronta ilman teemaa edes mahdollista?

Tuottaja ja dokumentin kuulleet kertoivat dokumentin kuunneltuaan, että päällimmäisenä mieleen jäi rakkaus. Se ei ollut tullut tekovaiheessa mieleeni. Dokumenttia on vaikea eritellä kohtaus kohtaukselta, mutta päähenkilön tavasta puhua poikaystävästään paistaa rakkaus läpi. Teema ei rakenneta tai esitetä, mutta se tulee kohtauksissa ilmi. Myös tarinassa kuvastuva viha kertoo vahvoista tunteista, eli rakkaudesta. Tekemisen innolla, alitajuisesti ja tuurilla voi siis syntyä onnistunut teema ja dokumentti. Uskon että oma-kohtaiset kokemukset aiheeseen toivat lisää syvyyttä teokseen. Henkilökohtainen kiinnostuminen teemoihin ja aiheeseen vaikuttaa paljon teoksen onnistumiseen, niin kuin esimerkkidokumenttien tarkastelussa tullaan huomaamaan. Airi Leppänen (1997, 139) toteaa henkilökohtaisen kiinnostuksen vaikutuksesta: ”*Jos lähestyy aihetta tyyliin, työtömyydestä pitäis tehdä jotain, on itsestään selvää, ettei niin pystyyn kuolleesta lähestymistavasta kehity mitään.*”

Silti välillä voi joutua taipumaan ulkopuolelta tuleviin aiheisiin. Pauliina Motturi (10.9. 2014, haastattelu) kertoo, että esimerkiksi kanavalta tulleen aiheen kanssa pitää tehdä kompromissi ja mukauttaa oma mielenkiinto siihen.

”Aiheeseen on jollain tavalla pakko olla joku suhde, tai sen pitää kiinnostaa jollain tavalla tekijää itseään, muuten siitä ei tule mitään.” (Pauliina Motturi, 10.9. 2014, haastattelu.)

3.3 Dokumentti 3

Kolmanteen dokumenttiin sain idean Ylen *Dokumenttiryhmä esittää* -kesäsarjasta, jonne tehtiin dokumentteja teemalla ihmisen ja eläimen välinen suhde. Minulla oli siis valmis teema johon keksiä aihe ja tarina. Tekeminen tuntui hyvin helpolta. Tiesin koko ajan mitä olin tekemistä, eikä prosessin aikana tullut yllätyksiä tai luomisen tuskan aiheuttamaa henkistä kärsimystä. Rajat oli asetettu (valmis teema) ja oli helppo pysyä niissä. Siksi myös lopputuloksesta tuli ihan kiva, siisti, mutta yllätyksetön kokonaisuus.

Vahva ennakkotyöstö, tässä tapauksessa valmiiksi annettu teema, ehkä hiukan sitoo kaikilta hullutuksilta. Tulos on riskitön mutta varma. *Kolmas pyörä* -dokumentissa olin koko ajan hyvin pihalla mitä olen tekemässä, mutta se on omasta, tuottajan ja kuulijoiden mielestä onnistuneempi, kuin *Eihän linnut laula* -dokumentti. Mielestäni tekovaiheessa kannattaa kokeilla kaikkea epämääräistä, jos haluaa paremman lopputuloksen kuin ihan kiva. Monissa tapauksissa tosin kokeiluihin ei ole aikaa. *Eihän linnut laula* -dokumentista puuttui tekijän tunneside, joten myös kuulijoille dokumentti jää vaisuksi.

Eihän linnut laula kertoo ms-tautia sairastavasta ja puolisokeasta naisesta, jolle lintujen laulu herättää lennokkaampia mielikuvia kuin näkeville tovereilleen. Vaikka ihmisen ja eläimen välinen suhde on annettu teemana, se on samalla myös dokumentin aihe. Tässä esimerkkidokumentissa aiheen ja teeman raja on häilyvä. Päädyn kuitenkin kategorisoimaan ihmisen ja eläimen välisen suhteen aiheeksi, sillä dokumentista löytyy tätä syvempi taso. Teema, eli syvempi taso, on oman sairautensa kanssa elämään oppiminen. Oikeastaan ihmisen ja eläimen välinen suhde voisi olla myös sivuteema, mutta koska asia menee vaikeaksi, on parasta unohtaa ihmisen ja eläimen välinen suhde kokonaan.

Raamit ovat tehneet tehtävänsä ja nyt ne voi heittää pois. Teoksen aihe on erilainen lintuharrastus ja teema jo mainittu, oman sairaiden kanssa elämään oppiminen.

En pidä teeman vaihtumista huonona asiana, sillä se oli luonnollinen ratkaisu ja näin sain dokumenttiin lisää syvyyttä. Lyytinen (17.9. 2014) kuvaa teeman vaihtumista leikkaukspöydällä kivuliaaksi ja traumaattiseksi operaatioksi, mutta itse en edes huomannut sen vaihtumista tekovaiheessa. Sitä voi kuvailla jo tiedostamattomaksi toiminnaksi sillä ehdolla, että teos on onnistunut. Toki puitteissa on eroa. Traumaattisuutta lisää se, jos dokumenttia tehdään tiukalla aikataululla ja budjetilla tunnettuun Dokumenttiprojektiin, eikä työharjoitteluprojektina.

Dokumentin päähenkilö puhuu linnuista, mutta tulee kertoneeksi samalla sairaudestaan ja suhteestaan siihen. Eli aiheen kautta tarkastellaan teemaa. Aihe on hyvin vahva, ja teema selkiytyy vasta pikkuhiljaa lopussa, joten dokumentti on ehkä oppikirjamaisimmin toteutettu teos. Ehkä juuri valmiiden raamien takia, sillä tiesin mitä lähdän tekemään. Dokumenttia on ehjän rakenteen johdosta helppo tutkia kohtauksittain. Tutkin miten teemaa kerrotaan kohtauksissa.

1 Kohtaus = Nainen puhuu miten linnut on tullut osaksi elämää, kun ei enää nähnyt niitä, vaan kuuli ne. Kuulija ehkä miettii mitä näölle on tapahtunut. Teemasta vihjataan ensimmäisessä kohtauksessa.

2 Kohtaus = Kuunnellaan lintujen laulua Viktorista, näkövammaisten kuuntelulaitteesta. Kuulija ehkä ihmettelee miksei nainen mene ulos kuuntelemaan lintuja. Oleellinen kohtaus teeman rakentamisen kannalta.

3 = Päähenkilö kyseenalaistaa lintujen laulamisen, miettii miksi ääntelevät, mitä ne haluavat. Kohtaus ei syvennä teemaa huomattavasti. Ehkä vähän tuo persoonaa esiin. Naisen suhtautuminen maailmaan kertoo teemasta niin, että hänestä huomaa että hän on skarppi eikä ole luovuttanut. Päähenkilön jutustelu rakentaa teemaa.

4 = Kuuntelee satakieltä ja kuvailee kuinka lintu kuulostaa siltä kuin sillä olisi 100 sivupersonaa. Kertoo kuinka mielessään kuvittelee linnut isoiksi ja värikkäiksi ”koska se on kivaa”. Kohtaus kertoo naisen suhteesta lintuihin ja antaa persoonasta lisää tietoa. Näin ollen myös tukee teemaa.

5 = Kuunnellaan päähenkilön mielestä ”nalkuttavaa” lintua, syventää persoonaa eli kertoo teemasta.

6 = Kertoo lintu ”näköhavainnoistaan”. Mennään hieman syvemmälle mielikuvituksen maailmaan. Ei elintärkeä kohtausta teeman kannalta.

7 = Kuunnellaan päähenkilön mielestä ”krapulaista” haahkaa ja allia, joka päähenkilön mielestä huutaa omaa nimeään. Ei tärkeä teeman kannalta. Aikaisemmin tuli jo ilmi, että nainen viihdyttää itseään lisäämällä lintuihin inhimillisiä piirteitä mielikuvituksensa avulla. Se kertoo valoisasta persoonasta, mutta kuulija tietää sen jo. Kohtausta toimii hengähdystaukona, kuulija saa sulatella aikaisempaa tietoa. Tosin hengähdystauko ei välttämättä ole tässä vaiheessa tarpeen.

6 = Nainen miettii olisiko kivaa lentää, vai olisiko kiva jos olisi haukan katse. Lintujen kautta nainen alkaa miettiä visuaalispainotteista kulttuuriamme ja toteaa ettei tee mitään sillä taidolla että näkisi kahden kilometrin päähän kuin haukka. Tukee teemaa näkyvästi mutta ei puhu suoraan teemasta.

7 = Nainen kertoo näkönsä heikentyneen siksi, että sairastui ms-tautiin. Hän kertoo kuinka asia on vaatinut työstämistä, mutta toteaa yhden aistin menettämisen avanneen uuden, korvilla havaittavan maailman. ”Ympäristöä hahmottaa eri suuntiin, ei vain eteenpäin”. Teeman kannalta oleellinen kohtausta, puhuu teemasta. Kertoo että ei ollut helppoa mutta samaan hengenvetoon sanoo että on hienoa, kun ympäristö on nykyään 3D-kamaa.

8 = Kuunnellaan lintua joka sanoo ihan selvästi ”okeokeokeoke”. Paljon infoa teemasta sisältäneen kohtausta jälkeen hengähdystauko, missä jo tutuksi tullut päähenkilö kuvailee linnun ääntelyä tutuksi tulleella tavalla. Kuulija saa sulatella aikaisempaa tietoa. Ei vie teemaa eteenpäin.

9 = Kertoo olleensa vesijuoksemassa viime kesänä ja ensi kesän tavoite on mennä metsään kuuntelemaan lintuja. Sanoo ettei tiedä kuinka lähelle pääsee pyörätuolilla, mutta lopun matkaa voi mennä kyynärsauvoilla. Kuulijalle selviää, miksi nainen kuuntelee lintuja kuuntelulaitteesta, hän ei voi kävellä. Halu päästä metsään on niin suuri ettei pyörätuoli ja sairaus estä sitä, sairaus on tuonut myös yhden hyvän asian, auditiivisen maailman. Teema kiteytyy.

3.4 Dokumentti 4

Päiväunien merkitys -dokumentti on teeman kannalta mielenkiintoinen. Uskon kaiken epäonnistumisen liittyvän juuri teeman kanssa sekoiluun, sillä muut puitteet olivat kunnossa. Dokumentin päähenkilö on loistava haastateltava ja teema oli itseäni motivoiva.

Päiväunien merkitys kertoo eläkkeellä olevasta naisesta jolla ei ole enää kiire, paitsi silloin, kun pitää vaihtaa huonekalujen järjestystä ja se jos mikä on kiireinen päivä. Aihetta ja teemaa on vaikea erottaa toisistaan, ehkä siksi, että selkeää aihetta ei ole. Teema jyrää aiheen alle. Tämä on ainoa dokumentti mihin suunnitteluvaiheessa erottelin paperille aiheen ja teeman. Aiheena oli kiire ja teemana onnellisuus, jotka eivät kerro oikeastaan mitään tarkkaa dokumentin ennakkosuunnitelmasta. Jälkikäteen ajatellen teemana on kiire tai kiireellisen elämäntavan typeryys, ja selvää aihetta ei ole. Jos joku pitää sanoa, nimeän aiheeksi huonekalujen siirtämisen. Ei kauhean vahva aihe. Myös tarina jäi uupumaan. Dokumentissa on käytetty radionomaisempaa, ei niin lineaarista kerrontaa, (Karisto & Leppänen, 1997, 12) mutta silti jonkinlainen tarina olisi voinut pelastaa dokumentin.

Dokumentti toittottaa kiireen typeryyttä täydellä teholla alusta loppuun ilman minkäänlaista hienovaraisuutta. Minulla oli sanoma jonka halusin läpi, ja loppujenlopuksi dokumentista puuttuu kaikki samaistumispiinta. Dokumentissa on vain yksi taso, tarinataso puuttuu. Tarinan ja hyvän aiheen kautta olisin saanut teeman esiin ikään kuin huomaamatta ja aiheuttamatta kuulijan vastareaktiota. Käyn myös tämän dokumentin läpi kohtaus kohtaukselta ja havainnollista, miten ei niin onnistunut teema dokumentissa näyttäytyy.

1 kohtaus = Nainen kertoo kuinka tuli se päivä jolloin piti kiireellä siirtää huonekalujen paikkaa ja mainitsee että on viikon saanut kiireen takia levätä kun rintaranka tuli kiipeeksi. Nainen toivoo että oppisi elämään loppuajan niin ettei kiirettä enää tulisi. Teema esitellään liian selkeästi ensimmäisessä kohtauksessa.

2 kohtaus = Nainen pohtii kuinka huonekalujen siirtäminen on elämäntehtävä. Kertoo että ihminen on elämässä vielä kiinni kun siirtelee niitä. Hän toteaa että mielenkiintoa elämiseen löytyy siis. Kohtauksessa ei puhuta suoraan teemasta. Persoona tulee esiin, kuulijaa ymmärtää että pienet ja leppoiset asiat ovat naiselle tärkeitä, kertoo epäsuorasti teemasta eli on teeman kannalta onnistunut kohtaus.

3 kohtaus= Nainen puhuu teemasta, kertoo kuinka kiireellä monet pilaa elämänsä, eikä ihminen opi. Kertoo itse päässeensä kiireestä muuten, mutta ei ehdi bussiin kun meikkaa niin pitkään. Monta kertaa kun on lähdössä bussilla kauppaan ei lähdekään mihinkään vaan menee sänkyyn ja ottaa nokoset. Bussiin kerkiämis kohta kertoo teemasta hauskesti rivien välistä. Dokumentti olisi kaivannut näitä lisää. Tekijä ei vain ymmärtänyt miten teema esitellään kiinnostavasti. Suora puhe kiireestä kohtauksen alussa on

turhaa. Kuulija ei ole tyhmä. Lopussa vastataan teeman nostamiin kysymyksiin. ”Mä luulen et se on kiire elää, kiire elää että ehtii tehdä kaikki tässä elämässä”. Kommentti olisi sopinut ohjelman loppupuolelle, tämä on vasta kolmas kohta ja teema saa ikään kuin sinetin.

4 = Nainen harmittelee ettei ole perustanut perhettä kun työ oli niin tärkeä. ”En tiedä mihin se on mennyt, punaselle ristille tää elämä.” Kohtaus kertoo teemasta kiinnostavasti.

5 = Puhuu kanssaolemisen tärkeydestä toisten ihmisten kanssa ja läsnäolosta ja kiireestä. Puhuu siis teemasta suoraan ja luotaantyöntävästi. Kommentti ”ei sitä nuorena tarvitse niin täydellinen olla” viitaten kiireeseen, pelastaa kohtauksen olemassaolon turhuuden. Kommentti pureutuu teemaan syvällisemmin. Mihin meillä on kiire? Onko se vain osa tiettyä elämänvaihetta ja se siitä.

6 = Kysyn olisiko kiva jos päähenkilöllä olisi joku eläin. Nainen ei halua eläimiä kun siivoaminenkin on jo niin raskasta. Saanut eläimistä tarpeekseen, sillä ”päiväunet on kaikista tärkeimmät.” Kohtaus pistää teeman mukavasti pakettiin. Harmi vain ettei juttu sisältänyt enemmän tarinointia puhujan lahjoja omaavalta päähenkilöltä, vaan juttuun oli valikoitunut niin paljon pohdintaa suoraan teemasta.

Tuottaja pyysi dokumentin tekovaiheessa minua ottamaan yhden kohdan pois, koska kohta vei dokumentista intensiteettiä. Lopullisesta versiosta poistettua kohtaa tarkastellessa huomaa, että mukaan oli livahtanut myös hieman teemaa vanhenemisen vaikeudesta. Se rikkoi epätasaista kokonaisuutta entisestään. Voisin kuvitella, että useiden teemojen kuljettaminen samanaikaisesti vaatii kokemusta ja taitoa.

Yhteenveto: onnistunut dokumentti tarvitsee sekä aiheen että teeman.

3.5 Aikaan sidottu teema?

Vaikka tekijän tärkeiksi tuntemista teemoista syntyykin varmasti parhaat dokumentit, suhtaudun varauksella jo teoriaosuudessa esiin tulleeseen oman teeman löytämiseen ja sen jatkuvaan toistamiseen. Omat teemani eivät vielä ainakaan toista itseään. Tosin neljän lyhytradiodokumentin otanta on pieni, jos etsitään toistuvuutta. Kohtaamisen vaikeus, rakkaus ja sairauden hyväksyminen ovat aika yleismaailmallisia teemoja jotka ovat olleet olemassa jollei aina, niin ainakin pitkään. Ainoastaan kiire on teema, joka on syn-

tynyt maailman muuttumisen seurauksena. *Päiväunien merkitys* on aikansa tuote. Voisiko kiire olla tänä päivänä paljon käsitelty teema? Onhan downshifting ja erilaiset läsnäoloharjoitteet juuri nyt pinnalla. Lyytinen (16.9.2014 haastattelu) ei osaa mainita yhtä teemaa joka olisi tällä hetkellä ylitse muiden. 10-vuotta sitten tehtiin paljon dokumentteja, joissa teemat kertoivat tekijän henkisestä kasvusta, mutta nykyään hän näkee dokumenttielokuvissa laajaa temaattista pohdintaa.

Lyytinen (16.9.2014 haastattelu) ei koe eri ikäisten ihmisten suosivan merkittävästi erilaisia teemoja. Nuoria yhdistäväksi aiheeksi hän mainitsi kannabiksen laillistamisen. Ehkä ajankohtaiset aiheet synnyttävät myös ajankohtaisia teemoja. Uskon että kannabiksen laillistamisen lisäksi sukupolveni (80-luvulla syntyneet) nuorilla on aiheita ja teemoja jotka puhuttavat niin paljon, että ne synnyttävät dokumentteja. Jos yksi ikäpolvi jättäisi tietyn ikäisenä dokumenttien tekemisen kokonaan väliin, jäisi myöhemmin tarkastellen yhden sukupolven tiettyyn aikakauteen liittyvät mielenmaisemat kokonaan pimentoon. Dockventuresissa (Dockventures, 1.10.2014, hakupäivä 18.10.) puhuttiin yksilöllisen valinnan sukupolvesta ja siitä, onko heillä yhteisöllisiä kokemuksia. Ehkä sukupolveni teemat hukkuvat vanhemman väestön teemoihin. Ei ole yhteistä kokemusta mistä ammentaa. Tai sitten 25-35-vuotiaat tekijät ovat löytäneet oman toistuvan teemansa sisäisistä, yhteiskunnasta riippumattomista asioista. Tai niin kuin Lasse Naukkarisella, ehkä teemat ovat aikansa tuotoksia riippumatta siitä, minkä ikäinen on. Ihmiset ovat yksilöitä, eivät ainoastaan sukupuolensa äänitorvia, kuten Pauliina Motturi (10.9.2014) toteaa. Hän uskoo teemojen olevain osittain ikään sidonnaisia, mutta liittyvän enemmän ihmisen omaan henkiseen kasvuun. Luulen kuitenkin että jälkepäin tarkasteltuna nykyisten 25-35 -vuotiaiden dokumentaristien teoksista on löydettävissä joitain yhteisiä teemoja. Teema kumpuaa sen hetkisestä sielunelämästä. Ja ulkoiset asiat vaikuttavat sielunelämäämme.

2.6 Teeman merkitys esimerkkidokumenteissa

Sama dokumentti voi toisen mielestä olla mestariteos ja toisen mielestä floppi. Siksi onnistunut dokumentti on subjektiivinen käsite. Käsittelen omien dokumenttieni onnistumista sen perusteella, minkälaista palautetta niistä olen saanut ja miten olen omasta mielestäni onnistunut.

Onnistunut teema takaa tutkimukseni perusteella kelvollisen dokumentin. Huonosti toteutettu teema tarkoittaa hajanaista ja huonoa dokumenttia. Mieleen jäävä dokumentti tarvitsee kuitenkin muutakin kuin onnistuneen teeman. Se tarvitsee tekijältä halua tehdä aiheesta dokumentti. Oman kokemukseni perusteella myös riskien ottaminen ja omien rajojen ylittäminen synnyttää hyvää jälkeä.

Dokumentteja joissa teema oli onnistunut, yhdisti myös se, että niitä oli helppo tutkia jälkikäteen. Kaikilla, tai ainakin suurimmalla osalla kohtauksista oli paikkansa ja tarkoituksensa. Jos kohtauksen olisi ottanut pois, olisi teeman kerronta voinut kärsiä. Teema on alusta jolle dokumenttia lähdetään kasamaan. Se on kaiken tekemisen perusta. Kun teema on hallussa, on tekemisen ja uuden kokeilemisen lähtökohdat rajattomat. Kun teema on, sitä ei tiedosta, kun se puuttuu, on tilanne kriittinen. Lyytinen (16.9.2014 haastattelu) sanoo temaattisen maailman hahmottamisen oleva oleellinen osa ammattitaitoa.

Tomi Leino toteaa (2003, 84) tarinan ongelmien pohjautuvan usein hätäisesti laadittuun teemaan. Esimerkkidokumentteja tutkimalla, tämä pitää paikkansa. Tomi Leino (2003, 84) toteaa myös teeman olevan syy tarinan kertomiseen. Kuinka monella tekijällä se kuitenkin menee niin? Useammin kerromme toisillemme uskomattomista aiheistamme. En muista kertaakaan koulussa vastanneeni kysymykseen radiodokumentistani, ”teen dokumenttia siitä, miksi ihmisten on niin vaikea puhua toisilleen”.

Teema ei ole ainut onnistuneen dokumentin edellytys. Parhaassa dokumentissani on vahva tarina, erikoisin aihe ja hirveä halu tehdä se. Ehkä jokainen hyvä tarina yksinkertaisesti vain sisältää teeman. Teeman merkitys radiodokumentissa on omalla näkymättömällä tavallaan merkittävä, mutta Vacklinin & Rosenvallin (2007, 167) toteamus sisäisten kummitusten kuuntelemisesta on yhtä tärkeä. Kun käsittelee aihetta mikä pyrkii väkisin ulos, voi dokumentista tulla parempi kuin ihan kiva.

4 POHDINTA

Teeman tarkastelu on vaikeaa, koska mihinkään kysymykseen ei ole yhtä oikeaa vastausta. Tämä opinnäytetyö on minun näkemykseni teemasta. Aiheen objektiivinen tutkiminen tuntuukin lähes mahdottomalta.

Onnistunein dokumentti on tehty tekemisen ilosta ja heikoin teos on hieman pidemmälle viedyn teoreettisen pohdinnan tulos. Vaikka teeman tiedostava miettiminen ei tuottanut *Päiväunien merkitys* –dokumentissa toivottua lopputulosta, en kuitenkaan usko, että alan opinnäytetyön jälkeen tekemään vain huonoja radiodokumentteja. Kyse on luultavasti vain sattumasta ja otollisista olosuhteista. Pauliina Motturi (10.9.2014, haastattelu) sanoo oman työn tarkastelun olevan tärkeää tekijänä kehittymisen kannalta. Hänen mielestään intuitiivisen prosessin jälkeen on hyvä tiedostaa ja perustella lopulliseen ohjelmaan päätyvät valinnat. Myös teatteriohjaaja Laura Jäntti (1998, 89) kertoo haastattelussaan pitävänsä tietoisia lähtökohtia tärkeinä. Jäntin mukaan pitää tietää mitä lähtee tekemään, mutta samalla kyetä unohtamaan se ja antaa palaa.

Ehkä Tomi Leino (2003, 84) onkin oikeassa ja teema on syy tarinan kertomiseen. Syy tehdä jotain luovaa, koska teema yhdistää kaikkia tarinoita ja monia teoksia. Teema voi olla myös rajapyykki objektiivisuuden ja subjektiivisuuden välillä. Uutisjutussa ei näy teemaa, se on uutinen, eli mahdollisimman objektiivinen näkemys maailmasta. Kun teema tulee mukaan, muuttuu teos subjektiiviseksi.

Hyvä ennakkosuunnittelu on yleisen mielipiteen mukaan ihannetapa tehdä dokumentti. Tapa tehdä dokumentti on kuitenkin myös se, että kiinnostuu jostain, alkaa kuvata tai äänittää, rajaa aiheen ja löytää teeman. Rahaa tekemiseen tuskin kuitenkaan saa. Tiukan ennakkosuunnitelman noudattamisen ja havainnoivan materiaalin keräämisen välimaastossa kulkee varmasti jossain hyvä kompromissi tavalle tehdä onnistunut dokumentti. Mutta ei ilman teemaa.

LÄHTEET

- Aaltonen, Jouko 2014. Dokumentaristi! Lasse Naukkarisen elokuvat ja niiden synty. Lahti: Aldus Oy.
- Aaltonen, Jouko 2011. Seikkailu todellisuuteen, dokumenttielokuvan tekijän opas. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Aaltonen, Jouko 2006. Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa - dokumenttielokuva ja sen tekoprosessit. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Aaltonen, Jouko 1994. Käsikirjoittajan työkalupakki. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Abbotson, Susan C.W. 2003. Thematic Guide to Modern Drama. London: Greenwood Press.
- Dockventures 1.10.2014. Jälkikeskustelu, teemana suomalaisuus. Hakupäivä 18.10.2014.
<<http://areena.yle.fi/tv/2308029>>
- Dockpoint 2014. Mikä on dokumenttielokuva. Hakupäivä 26.9.2014.
<<http://docpoint.info/dokkinomateriaalit>>
- Gonzalez J.E. 2014. 15 Great Filmmakers and their Thematic obsessions. Hakupäivä 10.11.2014
<<http://www.tasteofcinema.com/2014/15-great-filmmakers-and-their-thematic-obsessions/>>
- Idström, Tove 2003. Mitä käsikirjoittaminen on. Teoksessa Elina Hirvonen (toim.) Käsikirjoittaminen. Juva: WS BOOKWELL OY, 29-54.
- Karisto, Hannu & Leppänen, Airi 1997. Todellisia tarinoita, radiodokumentin tekeminen. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Korhonen, Kaisa (toim.) 1998. Koirien ajama kettu. Juva: WSOY
- Leino, Tomi 2003. Sanoista eläviä kuvia, käsikirjoittajan opas. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Leppänen, Airi 1997. Ihmisiä historian heiteltävänä. Teoksessa todellisia tarinoita, radiodokumentin tekeminen. Helsinki. Oy Edita Ab. 133-141
- Lähikuva, 2013. Taiteellinen tutkimus ja audiovisuaalinen kulttuuri. Hakupäivä 7.11.2014
<<http://www.lahikuva.org/aiemmat-numerot/2013/2013-3-esipuhe/>>
- Neidlinger, Paula, 2012. Theme and plot structure. Hakupäivä 25.10.2014.
<<http://www.youtube.com/watch?v=IntLx9Jgs9s&feature=related>>
- Nikkinen, Are & Vacklin Anders 2012. Television runousoppia, Toisenlainen katse tv-ohjelmiin. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Peltola, 2014. Radiodokumentti. Päiväünien merkitys, Yle
- Peltola, 2014. Radiodokumentti. Eihän linnut laula, Yle.
- Peltola, 2014. Radiodokumentti. Kolmas pyörä, Yle.
- Peltola, 2013. Radiodokumentti. Mitä jäi sanomatta, Yle.
- Play 2011. Elokuva. Ohjaus: Ruben Östlund. Tuotanto: Plattform Produktion AB.
- Sinervo, Suvi. 2013 Kuinka käsikirjoittaa korvalle? Kollaasimuotoisen radiodokumentin käsikirjoitusprosessin reflektio ja rakenteen analyysi semioottisten välineiden avulla. Tampere: Tiedotusopin pro gradu –tutkielma.
- Rantanen, 2013, Lukas on paras!. hakupäivä 13.11.2014.

<<http://fifi.voima.fi/artikkeli/2013/joulukuu/lukas-on-paras>>

Teema (kirjallisuus) 2014. Wikipedia, avoin tietosanakirja. Hakupäivä 4.11.2014.

<[http://fi.wikipedia.org/wiki/Teema_\(kirjallisuus\)](http://fi.wikipedia.org/wiki/Teema_(kirjallisuus))>

Tervetuloa nukkekotiin 2006. Elokuva. Ohjaus: Todd Solodz. Tuotanto: Suburban Pictures.

Vacklin, Anders & Rosenvall, Janne & Nikkinen, Are 2007. Elokuvan runousoppia, Käsikirjoittajan syventävät tiedot. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.

Webster, John 1996, Dokumenttielokuvan käsikirjoittamisesta. Hakupäivä 26.9.2014.

<http://elokuvantaju.uiah.fi/oppimateriaali/kasikirjoitus/artikkelit/webster_dokumenttielokuvan.jsp>